

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อกล่าวถึงทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า แร่ธาตุ พลังงาน ล้วนแต่เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้อาศัยพึ่งพาในการดำรงชีพ เพราะถือเป็นปัจจัยพื้นฐาน ในปัจจุบันพบว่า ทรัพยากรได้ถูกทำลายจากน้ำมือของมนุษย์โดยเฉพาะป่าไม้ จากการสำรวจพบว่า ปี 2503 พบว่ามีพื้นที่ป่าถึงร้อยละ 54 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศลดลงเหลือเพียงร้อยละ 26.02 ของพื้นที่ประเทศไทยในปี พ.ศ. 2536 (ชูชัย สุภวงส์ และคณะ, 2539: 132) ต่อมาได้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 25 (ประสาน ดั่งสิกบุตร, 2538: 14) ทำให้เกิดความเสียหายต่อความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งทำให้พืชพันธุ์ สัตว์ป่า รวมทั้งมนุษย์ได้รับผลกระทบอย่างมาก ทั้งนี้ความสำคัญของป่าไม้ถือเป็นแหล่งอาหารเป็นแหล่งยาสมุนไพรที่มีคุณค่ายิ่ง เมื่อป่าไม้ถูกทำลายก็เท่ากับว่าได้ทำลายทรัพยากรแหล่งอาหารและสมุนไพรไปด้วย การที่ป่าไม้ถูกทำลายส่วนมากเกิดจากการกระทำของมนุษย์ และผู้ที่มักถูกพาดพิง ได้แก่ ชนเผ่าต่างๆ ที่อาศัยอยู่บนภูเขาสูง ก็คือ ชาวไทยภูเขา

ในความเป็นจริงชนเผ่าต่างๆ อาศัยอยู่ในป่า เขาไม่ได้เป็นผู้ทำลายเสมอไป หากแต่มีคนไทยพื้นราบหรือกลุ่มนายทุนก็มีส่วนในการทำลายป่าไม้ด้วย ซึ่งข้อเท็จจริงที่รับรู้ถึงว่าชนเผ่าได้แสดงจุดยืนบนพื้นฐานของวัฒนธรรม ประเพณี เช่น ชนเผ่าอาข่า มีความเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่ มีผีรักษาอยู่ หากตัดต้นไม้จะทำให้ผีโกรธ และจะทำร้ายคนในหมู่บ้าน ดังนั้นชนเผ่าอาข่าจึงเลือกใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะการนำเอาผลิตผลจากป่ามาใช้เป็นอาหารและเป็นยาสมุนไพรเท่านั้น (ยศ สันตสมบัติ, 2544: 31) เช่นเดียวกันกับเผ่าลาหู่มีข้อห้ามในการตัดไม้ ห้ามหาของป่าในสถานที่ประกอบพิธี เพราะถือว่า สถานที่นั้นเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนั้นมีข้อห้ามเผาป่า ห้ามเลี้ยงสัตว์ ห้ามโยนก้อนหินลงในบริเวณนั้น ห้ามทำสกปรก ห้ามส่งเสียงดัง ซึ่งหากฝ่าฝืนเชื่อว่าจะถูกผีลงโทษ อาจพิการ เจ็บป่วย หรือถึงขั้นเสียชีวิต (ถาวร พูเพื่อง, 2543: 49) อีกทั้งชนเผ่าปกากะญอมีพิธีกรรมที่เอาสายสะดือเด็กแรกคลอดไปห่อผ้าใส่กระบอกไม้ไผ่ แล้วนำไปไว้บนต้นไม้

ใหญ่บริเวณพื้นที่ชายขอบของป่าไม้ใกล้บ้าน โดยมีความเชื่อว่าขวัญของเด็กจะอยู่กับต้นไม้จึงไม่อนุญาตให้ผู้ใดตัดไม้

พิธีกรรมที่กล่าวมาของแต่ละชนเผ่าที่แสดงออกในรูปแบบของวิถีชีวิตที่อยู่กับป่า ผูกพันกับป่าไม้ เรียกได้ว่า เป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในเชิงวัฒนธรรม แต่จากการศึกษาถึงแหล่งข้อมูลที่อ้างถึงป่าไม้ถูกทำลายนั้น ย่อมทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะพันธุ์พืช พืชสมุนไพร สัตว์ป่าต้องสูญหายไป หรือไม่ก็ลดจำนวนลงอย่างแน่นอน เช่นเดียวกันกับ เพ็ญภาทรัพย์เจริญ (2540: 132) กล่าวว่า ถึงเวลาที่ทุกคนต้องหันมาช่วยกันปลูกพืชทดแทนสิ่งที่สูญหายไป แต่ต้องคำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะพืชแต่ละชนิดต้องการสภาพแวดล้อม เช่น ชอบแสงมากแสงน้อย น้ำมากน้ำน้อย บางชนิดขึ้นบนโขดหิน บนต้นไม้ใหญ่ ซึ่งล้วนแต่พึ่งพากันเสมือนกาฝากที่อยู่บนไม้ใหญ่ เช่นเดียวกันกับพืชสมุนไพรบางชนิด ไม่สามารถขึ้นตามลำพังเองได้

ในปัจจุบันมีการทำลายแหล่งสมุนไพรทำให้ปริมาณลดลงอย่างรวดเร็ว ขณะที่ทุกคนได้เห็นความสำคัญของพืชสมุนไพร ซึ่งแต่เดิมนั้นแหล่งสมุนไพรในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และขาดการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ทำให้แหล่งสมุนไพรของชนเผ่าและคนพื้นราบที่เคยอาศัยต้องลดลง และมีแนวโน้มที่จะหมดไปได้ หากไม่ได้มีการอนุรักษ์จัดการอย่างเหมาะสม

ดังนั้น เมื่อเห็นความสำคัญของการนำพืชสมุนไพรซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สามารถนำมาใช้ในงานสาธารณสุขมูลฐาน ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพอนามัย กระทรวงสาธารณสุข จึงมีนโยบายส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร และได้มีการแถลงต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน 2540 ในสมัยนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีจึงบรรจุไว้ในนโยบายของรัฐบาลในข้อ 1 คือ สนับสนุนการพัฒนาพฤติกรรมสุขภาพโดยเน้นการให้สุศึกษาและขยายงานสาธารณสุขมูลฐาน เข้าสู่ระดับครอบครัว เพื่อให้มีศักยภาพในการดูแลตนเอง ครอบครัว ชุมชนอย่างเหมาะสม และข้อ 3 ปรับปรุงระบบบริหารจัดการด้านสุขภาพด้วย การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้คุ้มค่า และเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชน โดยส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์ และสาธารณสุขที่เหมาะสมกับภาคเอกชน รวมทั้งการพัฒนาการแพทย์แผนไทย นอกจากนี้ยังมีการสรุปนโยบายและเป้าหมายในการพัฒนาสาธารณสุข โดยนายกระทิพะรังสี รัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุข กล่าวไว้ในข้อ 10 การส่งเสริมการพัฒนาสมุนไพร

และการแพทย์แผนไทย ซึ่งได้ผลักดันให้เป็นพระราชบัญญัติการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 สำเร็จ และพัฒนาการส่งเสริมให้มีบริการการแพทย์แผนไทยให้กว้างขวางขึ้นในสถานบริการและชุมชน ตลอดจนจนถึงความสามารถในการส่งออกผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรมากขึ้น (กระทรวงสาธารณสุข กอง สุขศึกษา, 2543: 2-3)

เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในงานสาธารณสุข พืชไร่ ไร่ (2544: สัมภาษณ์) พบว่าผู้ป่วยที่เป็นชาวเขายังนิยมรักษาตนเองด้วยการใช้สมุนไพร และพึ่งพาหมอพื้น บ้านก่อนที่จะมารักษาแบบแผนปัจจุบัน เช่น ผู้ป่วยที่มีอาการไข้สูง ชักกระตุก มารักษาที่โรงพยาบาลเชียงรายประชานุเคราะห์ บางรายมีบาดแผลตามเนื้อตัวเป็นรอยรูปจี้ หรือไม้ก็พบมีรอย เหยี่ยวกัดตามผิวหนัง มีจุดฟกช้ำตามตัว และรอยดิ่งตามผิวหนัง ซึ่งการกระทำดังกล่าวเป็นการ รักษาตามแผนการรักษาแบบพื้นบ้านที่เป็นไปตามประเพณี วัฒนธรรมของชาวเขาเผ่าต่างๆ การ รักษาแบบพื้นบ้านพบได้ในเผ่าม้ง เย้า กระเหรี่ยง ลาฮู อาข่า นอกจากนี้ Anderson 1986 (อ้างใน จันทรรักษ์ โทวารานนท์, 2541: 8) ได้ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านใน 3 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน พบพืชสมุนไพร 99 ชนิด โดยพบว่าเป็นพืชสมุนไพร 68 ชนิด ส่วน 21 ชนิดยังไม่มีรายงานว่ามีผลในการรักษา มีตัวอย่างพืชสมุนไพรที่นำมาใช้ต้มดื่มแก้ไข้ ได้แก่ ต้น ส่อม ส่วนใบขนาด นำมาแช่ดื่มแก้ อาการท้องอืดและ ท้องเฟ้อ

ทัศนวิเศษ ยะโส (2540: บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่ามูเซอ คำบ้านห้วยโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย พบพืชที่ใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 81 ชนิด แบ่ง เป็นพืชอาหาร 30 ชนิด พืชสมุนไพร 44 ชนิด พืชเศรษฐกิจ 4 ชนิด พืชประโยชน์อื่นๆ 7 ชนิด พืชที่น่าสนใจที่ใช้ในการรักษา เช่น ใบคว่ำตายหงายเป็น นำใบมาอังไฟแล้วตำให้ละเอียดมาพอก แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก และปอสา ใช้ใบเป็นอาหารหมู ส่วนเขาวนิตย์ พลพิมพ์ (2539: 190) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าต่างๆ ได้แก่ เผ่าคะฉิ่น ละว้า มูเซอแดง มูเซอดำ และ จีนฮ่อ ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแก่งน้อย และหนองเขียว จังหวัดเชียงใหม่ เขาวนิตย์ได้สำรวจพืชที่ชาวนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน พบพืช 264 ชนิด 204 สกุล 91 วงศ์ โดยแบ่งการใช้ตามลักษณะการใช้ประโยชน์ออกเป็น 5 ประเภท คือ 1) พืช สมุนไพร 2) พืชอาหาร 3) พืชที่ใช้ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย 4) พืชเศรษฐกิจ 5) พืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ ตัวอย่างพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาเมื่อเจ็บป่วย เช่น ลิ้นคู้ มูเซอแดงใช้รักษาโรคท้องร่วง มูเซอดำ

ใช้รากหญ้าคาวายคัมน์น้ำคัมรักษาโรคมลาเรีย และทั้งมุเซอตำและมุเซอแดงใช้ใบราชาวดีแทนสบู่ในการซักล้าง

งานวิจัยดังกล่าวข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ได้นำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการรักษาพยาบาลใช้เป็นอาหารทั้งคนและสัตว์รวมทั้งการนำมาใช้สอยในด้านอื่นๆ ซึ่งถือว่าเป็นการพึ่งพาตนเองจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่โดยอาศัยองค์ความรู้ที่ได้สั่งสมประสบการณ์แล้วถ่ายทอดจากบรรพบุรุษมาสู่คนรุ่นลูกหลานที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าลาฮู
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรของชนเผ่าลาฮู

ในการศึกษาเรื่องการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าลาฮู บ้านแม่คำน้อย อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ผู้ศึกษาเห็นว่าชนเผ่าลาฮูได้มีการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรม และได้ใช้ภูมิปัญญาในการจัดการ เพื่อให้การศึกษาครั้งนี้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ จึงอาศัยแนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรมและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1.3 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.3.1 แนวคิด วรรณกรรม

การวิจัยครั้งนี้แยกเป็น 2 แนวคิดดังนี้

1.3.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.3.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

1.3.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจวัฒนธรรมและโครงสร้างส่งผลให้ประชาชนในภาคต่างๆ ห่างเหินจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ขณะเดียวกันยังมีชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติ

พันธุ์ต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ชายขอบของการพัฒนาและมีวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง ได้พิสูจน์ตัวเองในการใช้องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพโดยผ่านทางวัฒนธรรมประเพณี ด้วยการอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้านเอาไว้ในท่ามกลางการพัฒนาที่ทันสมัยถึงแม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกก็ตาม

ดังนั้นจึงพบว่ามีกรกล่าวถึงเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น อาทิเช่น พรชัย ปรีชาปัญญา (2544: 99-100) กล่าวว่าในปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านได้รับความสนใจและยอมรับอย่างมากจากนักวิจัยและนักพัฒนารวมทั้งนักวิชาการด้านอื่นๆ ที่นำไปใช้ร่วมกับเทคโนโลยีเพื่อนำไปสู่การพัฒนาโดยต้องให้เหมาะสมกับภูมิปัญญา แนวคิด แนวปฏิบัติของท้องถิ่นอันจะนำไปสู่ความสำเร็จถึงแม้ว่าในการดำเนินงานในอดีตอาจจะประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งแต่หากการพัฒนาได้ผนวกการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำเนินงานจะทำให้เร็วยิ่งขึ้น และช่วยประหยัดงบประมาณรวมทั้งทรัพยากรด้วย นอกจากนี้มีผู้ให้ความหมายคำว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้อย่างมากมายกล่าวคือ เป็นความของรู้ชาวบ้านที่ถูกสร้างขึ้นจากความรู้ ความสามารถ ตลอดจนประสบการณ์และถูกถ่ายทอดซึ่งกันและกันในชุมชนหรือชุมชนใกล้เคียงโดยตกทอดและสะสมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่มีคุณยิ่ง

จากแนวคิดที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536: 3-4) ได้กล่าวถึงกรอบในการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบด้วย ความรู้และระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งการสั่งสมและการกระจายความรู้เกิดจากการสั่งสม และการกระจายความรู้ไม่ได้ลอยอยู่เฉยแต่ถูกนำมาบริการคนอื่นในชุมชน

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533: 73-85) สรุปว่าความรู้ที่นั้นเกิดจากการสั่งสมกันมาแล้วมีการถ่ายทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย การถ่ายทอดสามารถกระทำกันได้หลายวิธีซึ่งแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมในแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผี และความเคารพในสติปัญญาของบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด ซึ่งมีความสอดคล้องกับกัญญา ลีลาสัย (2543: 67) ที่กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้านจึงมีลักษณะเฉพาะแต่ละชุมชนเพียงแต่ภูมิปัญญานั้นมีรากเหง้าร่วมชุมชนและท้องถิ่นอื่นๆ เช่นพื้นฐานมาจากสังคมเกษตรและมีรากฐานของชีวิตที่มองเห็นความสัมพันธ์กันอย่างละเอียดอ่อนซับซ้อนของสรรพสิ่งชีวิตจึงมีจิตสำนึกรักษาธรรมชาติและอยู่

บนรากฐานที่ให้ความสำคัญกับชุมชน ในการศึกษาภูมิปัญญานั้นมีเรื่องของความเชื่อเกี่ยวข้องด้วย ทั้งนี้เพราะ

ความเชื่อ เป็นระบบคิดและเป็นปรัชญาของชุมชน ซึ่งแบ่งออก 2 ชั้น คือ

1. ความเชื่อชั้นใน เป็นความเชื่อระบบ “ผี” การนับถือ “ผี” ของชุมชน เป็นจักรวาลทัศน์อย่างหนึ่ง เพราะระบบผี ครอบคลุมความเชื่อชั้นใน 3 ส่วนที่สำคัญดังนี้ คือ

- 1.1 ธรรมชาติจับต้องไม่ได้แต่กำหนดทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น ความเชื่อเรื่องผีฟ้า พญาแถน
- 1.2 ระบบนิเวศ เช่น ความเชื่อเรื่อง เจ้าป่าเจ้าเขา
- 1.3 ระบบสังคม แสดงออกในความเคารพต่อบรรพบุรุษ เช่น ความเชื่อเรื่อง ผีปู่ผีตา

2. ความเชื่อชั้นนอก เป็นปรัชญาความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งเป็นสองระดับคือ ระดับโลกีย์ธรรม สอนให้มนุษย์มีสันโดษ สมถะ พอใจในตนเอง เมตตากุณา สามัคคีช่วยเหลือแบ่งปัน และมีสันติธรรมคือไม่เบียดเบียนกัน ส่วนระดับโลกุตระธรรม สะท้อนให้เห็นคุณค่าในการหลุดพ้นจากทุกข์เป็นอิสระจากการยึดติดในวัฏธรรม ยิ่งไปกว่านั้นความเชื่อที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องถึงเรื่องโลกทัศน์ด้วย

โลกทัศน์ เป็นความเกี่ยวพันกับความเชื่อทางศาสนาและเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม โลกทัศน์คือทัศนคติในการมองโลกของบุคคลและสังคม

เรดฟิลด์ (Redfield) (1966) นักมานุษยวิทยาคนแรกที่ใช้คำว่า โลกทัศน์ (World view) กล่าวว่า โลกทัศน์ คือภาพที่บุคคลในสังคมมองเห็นตัวเขาและความสัมพันธ์ของตัวเขากับสภาพรอบตัวเพื่อให้เข้าใจในความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับ โลกทัศน์

เสรี พงศ์พิศ (2529: 145) ได้แบ่งภูมิปัญญาไว้เป็น 2 ลักษณะคือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตประจำวัน
2. ลักษณะเป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้านต่างๆ เช่นการทำมาหากิน การเกษตร ทัศนคติ ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

โดยภูมิปัญญาดังกล่าวได้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์กันคือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคม และชุมชน
3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้

ทั้งสามลักษณะคือสามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตชาวบ้าน สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการ

ดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นปัญญาเกิดจากการเรียนรู้สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของคนในท้องถิ่นหรือชุมชนซึ่งการถ่ายทอดนั้นมีทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยคนในชุมชนได้ทำหน้าที่ซึ่งนำว่าการใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนที่สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมที่กลมกลืนระหว่างคนกับธรรมชาติโดยที่องค์ความรู้ของภูมิปัญญาเน้นที่วิถีคิด โลกทัศน์ ความเชื่อ พิธีกรรม ซึ่งการปฏิบัติหรือการแสดงออกจะแสดงออกในด้านพิธีกรรมต่างๆ ที่ถือเป็นกุศโลบายของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่จะนำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมของชุมชน

ถึงแม้ว่าชนเผ่าที่อยู่ชายขอบที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมอย่างรุนแรงแต่ก็มิได้ทำให้ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ล่มสลายไปเสียทีเดียว สิ่งที่ยังให้เห็นคือการอนุรักษ์แต่เป็นการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรม เช่นการเกษตร ทำไร่ ทำนา ยังใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมหรือเมื่อเจ็บป่วยยังพึ่งพาสมุนไพรร่วมกับการพึ่งพาหมอพื้นบ้านนับได้ว่าเป็นการรักษาแบบแพทย์ทางเลือกที่เป็นการพึ่งพาตนเองหรือการใช้ภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม

นอกจากนี้ ยศ สันตสมบัติ (2542: 63-65) ได้กล่าวว่าแม้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะกำเนิดขึ้นจากเครือข่ายทางสังคมมีลักษณะเป็นองค์รวมรอบด้าน โดยมีได้แยกออกจากกันแต่สามารถแบ่งแยกเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบเป็น 4 ระดับคือ

1. องค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยา

องค์ความรู้ที่กล่าวถึงอาหารและยาว่า หมายถึง พืชผักชนิดใดกินได้หรือกินไม่ได้ พืชและสัตว์แต่ละชนิดให้คุณให้โทษอย่างไร และพืชที่กินได้ควรกินส่วนไหนกินอย่างไร พืชชนิดใดที่เป็นยาแก้โรคอะไรได้บ้าง ความรู้เรื่องอาหารและยาที่ใช้เพื่อบรรเทาอาการเจ็บป่วยเล็กน้อย เช่น ยาแก้ไอ ปวดหัว ตัวร้อน ความรู้เหล่านี้มักถ่ายทอดจากยายไปสู่แม่ซึ่งปกติผู้หญิงมักมีบทบาทในการหาอาหารและยาให้กับสมาชิกในครอบครัวในยามเจ็บป่วย นอกจากนี้บุคคลพิเศษเช่น หมอสมุนไพร คนทรง หัวหน้าผู้ประกอบพิธีและอื่นๆอาจมีความรู้พิเศษในเรื่องยาสมุนไพรและมีความรู้ในด้านเวทมนต์คาถาเทคนิควิธีการรักษาพยาบาล

2. องค์ความรู้ในเรื่องระบบผลิตและการจัดการทรัพยากร

องค์ความรู้ในเรื่องนี้มีกษัตริย์ช่อนและมีการพัฒนาจากองค์ความรู้เชิงเทคนิคในด้านอาหารและยา เช่นองค์ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคในการจัดการระบบการผลิต องค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างระบบการจัดการป่า องค์ความรู้เกี่ยวกับการจำแนกประเภทดินและผืนป่า โดยพิจารณาว่าดินประเภทใดเหมาะกับการปลูกพืชชนิดใด การจำแนกป่าออกเป็นประเภทต่างๆก็เพื่อประโยชน์ใน

การใช้และการอนุรักษ์รวมถึงการพัฒนา รูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมและองค์กรเพื่อการผลิตและการดูแลทรัพยากรส่วนรวม เช่นการจัดตั้งเหมืองฝายกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อการผลิตและคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อการดูแลควบคุมการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่า

3. ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ปรากฏในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ

การสร้างระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนทำให้มีความจำเป็นที่ต้องออกกฎระเบียบเพื่อเป็นแบบแผนและบรรทัดฐานร่วมกับชุมชนในการออกระเบียบต่างๆ ออกมาในรูปของความเชื่อพิธีกรรม เช่นความเชื่อในเรื่องศักดิ์สิทธิ์ของป่ามีการกล่าวถึงการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อมและตระหนักในบุญคุณของป่า เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำของชาวปกากะญอและคนเมือง ความเชื่อเหล่านี้ได้พัฒนากลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรม และออกกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับรูปแบบทางการผลิตในภาคเกษตร โดยเฉพาะชนเผ่าที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณเชิงเขาและพื้นที่ราบที่ต้องพึ่งพาการใช้ป่าในการผลิตเพื่อให้ผลผลิตได้ภายในบริบทของระบบนิเวศ เช่น คนเมือง ไทลื้อ ไทใหญ่ รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนดอยที่มีการผลิตแบบนาค่า เช่น ลัวะ ปกากะญอ และชุมชนทำการจัดตั้งองค์กรและรูปแบบในการจัดการทรัพยากรน้ำที่เรียกว่าเหมืองฝายเพื่อเป็นสื่อกลางที่มีนัยสำคัญทางศีลธรรมและสร้างความมั่นใจในการยังชีพ พิธีกรรมที่พบเห็น เช่น การบวงสรวงผิขุนน้ำซึ่งพิธีกรรมและความเชื่อเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นเพื่อจัดระเบียบให้กับการผลิตและการจัดการทรัพยากร

4. วิถีคิด

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนผ่านกาลเวลาหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิดและแสดงออกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม เช่น ภาษิตของชาวปกากะญอที่ว่า “ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนอยู่ไม่ได้” และความเชื่อที่นำสายสะดือเด็กที่เกิดใหม่ห่อผ้านำไปไว้ที่ต้นไม้อายุชอายุขัยของป่าในหมู่บ้าน โดยมีความเชื่อว่าขวัญของเด็กจะอยู่กับต้นไม้จึงไม่อนุญาตให้ผู้ใดตัดไม้ซึ่งความเชื่อแบบนี้เป็นการอนุรักษ์ป่าอย่างได้ผล

จากที่กล่าวมา เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มาจากเครือข่ายทางสังคม สรุปได้ว่าองค์ความรู้เรื่องอาหารและยาเป็นความรู้เชิงเทคนิคที่ความรู้นั้นจะถ่ายทอดจากผู้รู้หรือบุคคลพิเศษคือ หมอสมุนไพรหรือคนทรง ส่วนองค์ความรู้ในระบบผลิตเป็นการอนุรักษ์ด้วยการจัดตั้งองค์กรเพื่อจัดการและภูมิปัญญาด้านความเชื่อ พิธีกรรมรวมทั้งจารีตประเพณีและการปฏิบัติเหล่านี้เกิดขึ้นเพื่อจัดระเบียบให้กับการผลิตและการจัดการโดยออกมาในรูปกฎระเบียบ จารีต ประเพณีและความเชื่อ พิธีกรรมเป็นต้น ขณะที่วิถีคิดของชาวบ้านยังเป็นมุมมองทางวัฒนธรรมที่ให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรี อัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่างๆซึ่งมีวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณีระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันออกไปเพื่อให้การเชื่อมโยงเรื่อง

ภูมิปัญญาซึ่งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม โดยเฉพาะที่กล่าวถึงประเด็นของการศึกษาครั้งนี้ว่าเป็นการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรมจึงต้องนำแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมาประกอบดังนี้จะกล่าวต่อไป

1.3.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

การศึกษาวัฒนธรรมชุมชน ได้มีการนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมในฐานะสิ่งที่เป็นคุณค่าในชุมชนเป็นแนวทางพัฒนาชุมชนชนบท โดยอยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาตนเองของชุมชน การศึกษามุ่งเน้นไปที่การค้นหาวิถีชีวิตและความต้องการของชาวบ้านจากประวัติศาสตร์ และการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการและอยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชนเอง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงการพัฒนานี้เรียกว่า แนววัฒนธรรมชุมชน

นิพจน์ เทียนวิหาร (2531: 172) กล่าวถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไว้ 2 ประการคือ

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง วัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคนและทำให้ชุมชนมีความผสมกลมกลืนกัน

2. วัฒนธรรมเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด จะใช้ประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึกในวัฒนธรรมของตนเอง เมื่อชุมชนมีวัฒนธรรมที่เป็นระบบคุณค่าที่รวบรวมมาจากประวัติศาสตร์เป็นบทสรุปของความคิดการปฏิบัติ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมคือให้ความสำคัญในความเป็นคน และการผสมกลมกลืนกันในชุมชนที่เป็นแนวปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน นับว่าเป็นฐานวัฒนธรรมที่เข้มแข็งหากชาวบ้านจะทำกิจกรรมใดย่อมสำเร็จได้ไม่ยาก

การที่มนุษย์มีความสัมพันธ์อยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความรู้สึกรักใคร่สูงกว่าสังคมของสัตว์ การที่อยู่ร่วมกันในสังคมให้เกิดความสุข จึงมีการก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชน ซึ่งได้พัฒนาเป็นจารีตประเพณี ภายใต้กฎหมายและระบบทางสังคม เพื่อให้เป็นแนวทางให้สมาชิกในชุมชนได้ถือปฏิบัติ จนถ่ายทอดสู่รุ่นต่อไป และสั่งสมเกิดเป็นภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของกลุ่ม

จากแนวคิดดังกล่าว ประเด็นของวัฒนธรรมชุมชนเป็นกระบวนการศึกษาที่ให้คุณค่าที่สำคัญกับชุมชน ในการที่สามารถดำรงชีพอยู่ในชุมชน ภายใต้การควบคุมของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นความรู้ การปฏิบัติ ทั้งด้านพิธีกรรมความเชื่อ ในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะด้านการดูแลสุขภาพความเจ็บป่วย ที่ต้องพึ่งพาตนเอง คนในชุมชนลักษณะของการใช้สมุนไพร หมอพื้นบ้าน ตลอดจนนันทวิทยาการป่า ซึ่งเป็นที่มาของสมุนไพร คนในชุมชนได้อาศัยเป็นยาหรือเป็นอาหาร เมื่อเกิดวิกฤตคือป่าถูกทำลาย แหล่งและยาสมุนไพรย่อมจะหมดไป ชุมชนจึงต้องร่วมกันอนุรักษ์ถึงแม้ว่าการอนุรักษ์มิได้จัดตั้งเป็นกลุ่มหรือเป็นองค์กร แต่เป็นการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรม เพื่อให้คง

อยู่กับคนรุ่นต่อไปได้รับประโยชน์ เพื่อให้คุณค่าของวัฒนธรรมคงอยู่ ซึ่ง สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนต่อไป

1.3.2 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับโครงสร้างหน้าที่

ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ เป็นทฤษฎีที่รู้จักกันแพร่หลายในทางสังคมวิทยา โดยแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้เป็นการอธิบายสังคมในลักษณะของหน่วย ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ เข้ามาประกอบกันและมีหน้าที่ (Function) ของตนเอง แตกต่างกันไป หน้าที่ของแต่ละส่วนจะต้องมีลักษณะประสาน สอดคล้องกัน เพื่อที่จะทำให้สังคมนั้น ดำเนินต่อไปด้วยดี

เดอร์ไคม์ (Durkheim) (อ้างใน ภูทงศ์ ฤกษ์ทลบุตร, 2528: 131-158) เป็นคนแรกที่มีความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างหน้าที่ และเป็นคนแรกที่ได้เห็นความแตกต่างของการศึกษาทางประวัติศาสตร์ และการศึกษาในลักษณะหน้าที่นิยม เดอร์ไคม์ (Durkheim) ได้ชี้ให้เห็นว่าจุดสำคัญของโครงสร้างทางสังคม เป็นตัวกำหนดที่สำคัญในกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์

เมอร์ตัน (Merton) เป็นนักสังคมวิทยาและนักทฤษฎีในกลุ่มโครงสร้างหน้าที่ ได้แบ่งประเภทหน้าที่ ดังนี้ คือ

1. หน้าที่โดยตรง (Manifest Function) เป็นผลซึ่งเกิดจากสมาชิกในสังคมเกิดความตระหนัก หรือตั้งใจให้เกิด เช่น หน้าที่ของสถาบันการศึกษา หน้าที่โดยตรง คือทำให้คนมีความรู้
2. หน้าที่แอบแฝง (Latent Function) เป็นผลสืบเนื่องที่สมาชิกในสังคมไม่ได้ตระหนัก หรือไม่ได้ตั้งใจ เช่น หน้าที่ของสถาบันการศึกษา คือ ลดการใช้แรงงานเด็ก เพราะเด็กจะต้องเข้ารับการศึกษาในภาคบังคับ

แรดคลิฟบราวน์ (Radcliffe-Brown) มีแนวคิดทางทฤษฎี โครงสร้างหน้าที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Interpersonal Function) ที่ก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นในสังคม

ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าจะนำทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ไปใช้ในการวิเคราะห์โครงสร้างทางวัฒนธรรมของชนเผ่าลาฮูที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของพืชและแหล่งสมุนไพร

1.3.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเท่าที่มีผู้ทำการศึกษาวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับตัวสมุนไพรที่มีประเภทและประโยชน์ที่นำมาใช้ในรูปของพืชสมุนไพร อาหารสมุนไพร พืชที่ใช้สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจและพืชที่ใช้ประโยชน์อย่างอื่นๆ ส่วนที่เป็นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการ

อนุรักษ์แหล่งสมุนไพรและการจัดการแหล่งสมุนไพรในเชิงวัฒนธรรมยังไม่ปรากฏมากนัก ผู้ศึกษาจึงขอเสนอผลการวิจัยที่เห็นว่ามีความเกี่ยวข้องดังนี้

เขานิตย์ พลพิมพ์ (2539: 191) ศึกษาถึงชนเผ่าลาฮู่ที่เจ็บป่วยทั่วไป เช่น การเกิดบาดแผล เป็นไข้ ปวดท้อง ท้องผูก ท้องร่วง อาการปวดเมื่อยจากการทำงาน จะรักษาด้วยยาสมุนไพรโดยหมอพื้นบ้าน พืชสมุนไพรบางชนิดอาจมีสรรพคุณในการรักษาอาการเดียวกันได้ เช่น ยาที่ใช้กับสตรีหลังคลอดมีการนำพืชหลายชนิดมาใช้ร่วมกัน ด้วยกรรม หรือคัมมน้ำอาบ ซึ่งได้รับความรู้จากพ่อแม่ที่ถ่ายทอดกันมา สำหรับหมอพื้นบ้านที่เป็นผู้มีความรู้เรื่องสมุนไพรในการรักษาโรคมียังไม่กี่คน ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ แหล่งเก็บสมุนไพรเป็นป่าขึ้นบนคอยสูงมีอากาศเย็นและอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้านหมอพื้นบ้านต้องเดินทางไปพักค้างแรมในป่า แต่หากเป็นแหล่งสมุนไพรที่อยู่ไม่ไกลสามารถไปเข้าเย็นกลับได้ การเก็บสมุนไพรจะเก็บเฉพาะส่วนที่ต้องการใช้เท่านั้น จะไม่นิยมนำมาปลูกไว้ที่บ้านเพราะสภาพดินฟ้าอากาศไม่เหมาะสมอาจทำให้สรรพคุณของยาลดลง

เช่นเดียวกับ ชลดา มนตรีวัต (2541:109) กล่าวว่าสตรีลาฮู่ส่วนใหญ่อาบน้ำคัมมน้ำยาสมุนไพรเมื่ออยู่ไฟครบ 12 เดือนและยังใช้อาบให้ลูกด้วย เมื่อตนเองเจ็บป่วยเล็กน้อย เช่น ไข้หวัด ท้องเสีย น้ำนมมีน้อย แม้อาการพอมแห่งแรงน้อยก็จะรักษาด้วยยาสมุนไพร ซึ่งชี้ให้เห็นว่าสตรีลาฮู่มีความรู้เรื่องสมุนไพรและเป็นผู้ปลูกสมุนไพรไว้ใช้ กรณีที่สมาชิกเจ็บป่วยเล็กน้อยที่ไม่รู้สาเหตุแน่ชัด เช่น ปวดศีรษะ ปวดท้องก็ใช้สมุนไพรรักษาเช่นกัน ถ้าเจ็บป่วยเรื้อรังไม่รู้สาเหตุแน่ชัดก็จะไปพบแพทย์หรือเจ้าหน้าที่อนามัย นอกจากนี้ลาฮู่ยังมีการรักษาด้วยวิธีใช้น้ำคัมคัมยิบบริเวณที่ปวดโดยมีความเชื่อว่าเป็นการดึงเอาเชื้อโรคออกมา ถ้าบริเวณที่ไม่สะดวกในการดึง เช่น บริเวณแผ่นหลังมักใช้เหรียญ 5 หรือเหรียญ 10 บาท ขูดให้เป็นเส้นเพื่อให้มีรอยข้ำเลือด หลังจากนั้นจะใช้ยาหม่องทาที่บดลงไป

ขณะที่คนพื้นเมืองมีภูมิปัญญาในเรื่องการปลูกพืชและไม้พื้นเมือง ซึ่งนับว่าเป็นการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิต จากงานวิจัยของเทวินทร์ อัครศิลากุล และมานิตย์ พรหมแสน (2543: 774-775) ที่ศึกษาองค์ความรู้ชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาการปลูกพืชและไม้พื้นเมืองภายในบริเวณบ้าน จังหวัดเชียงราย ภูมิปัญญาของคนพื้นเมืองล้านนา มีฐานที่มาจากความสัมพันธ์ 3 ด้านคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการสั่งสมด้านความคิด ประเพณี วัฒนธรรมของคนพื้นเมืองสู่การพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระเบียบเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นับเป็นภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมกันมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้งานวิจัยดังกล่าวยังได้ พบด้วยว่าคนพื้นเมืองล้านนามีองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการระบบนิเวศภายในบริเวณบ้านมานาน โดยรู้จักเลือกสรรพันธุ์ไม้ตามธรรมชาติมาปลูกไว้ในบ้านอย่างสมดุล ตามความคิดและความเชื่อเรื่องโชคลาง

ชนิดและประเภทของพรรณพืชและต้นไม้ที่คนล้านนาเลือกมาปลูกไว้ภายในบริเวณบ้านตามตำแหน่งต่างๆ จำนวน 183 ชนิดโดยจำแนกตามการใช้ประโยชน์ 4 ด้าน กล่าวคือ กลุ่มพืชที่เป็นอาหาร กลุ่มพืชใช้สอย กลุ่มพืชที่เป็นยาสมุนไพรและกลุ่มพืชไม่มงคล

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าชนเผ่าลาฮู ได้นำความรู้ในการรักษาแบบพื้นบ้านมาดูแลรักษาสุขภาพและเยียวยาความเจ็บปวดมาโดยตลอดซึ่งถือว่าการนำความรู้เรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ได้สืบทอดกันมาจากคนรุ่นก่อนมาสู่คนรุ่นปัจจุบันและยังพบการปฏิบัติกันอยู่ในกลุ่มที่คงไว้ของการนับถือผีหรือการนับถือแบบดั้งเดิม เช่นเดียวกับ คนพื้นเมืองใช้ภูมิปัญญาในการปลูกพืชและไม้พื้นเมืองอีกทั้งรู้จักเลือกพันธุ์ไม้ตามธรรมชาติมาปลูกไว้ในบ้านอย่างสมดุลตามความคิดความเชื่อเรื่อง โชคกลาง ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่มีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ 3 ด้าน คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ได้สั่งสมด้านความคิด ประเพณี วัฒนธรรมและถ่ายทอดกันมาตามลำดับ

ยศ สันตสมบัติ (2542: 95) กล่าวถึงงานวิจัย ของสุริรัตน์ ทรายตัน และคณะ (2529) ที่ทำการศึกษเกี่ยวกับรายงานสำรวจเบื้องต้น เรื่องการรักษาพยาบาลพื้นบ้านจังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีการแยกประเภทของการรักษาพยาบาลออกตามความเชื่อด้านสมุนไพร ความเชื่อเกี่ยวกับผี ความเชื่อด้านคาถาอาคม ความเชื่อด้านพราหมณ์และด้านศาสนาพุทธ

สุวิไล เปรมศรีรัตน์ (2533) ได้ศึกษาวิธีการป้องกันและรักษาโรคแบบพื้นบ้านชาวขมุ โดยเน้นการนำเสนอความรู้ ความเชื่อและพิธีกรรม ในการป้องกันรักษาคนป่วยของชาวขมุ ซึ่งแบ่งตามลำดับขั้นตอนของความรุนแรง โดยใช้สัตว์ในการเช่น ไหว้ตั้งแต่สัตว์เล็กไปจนถึงสัตว์ใหญ่รวมทั้งการใช้สมุนไพร

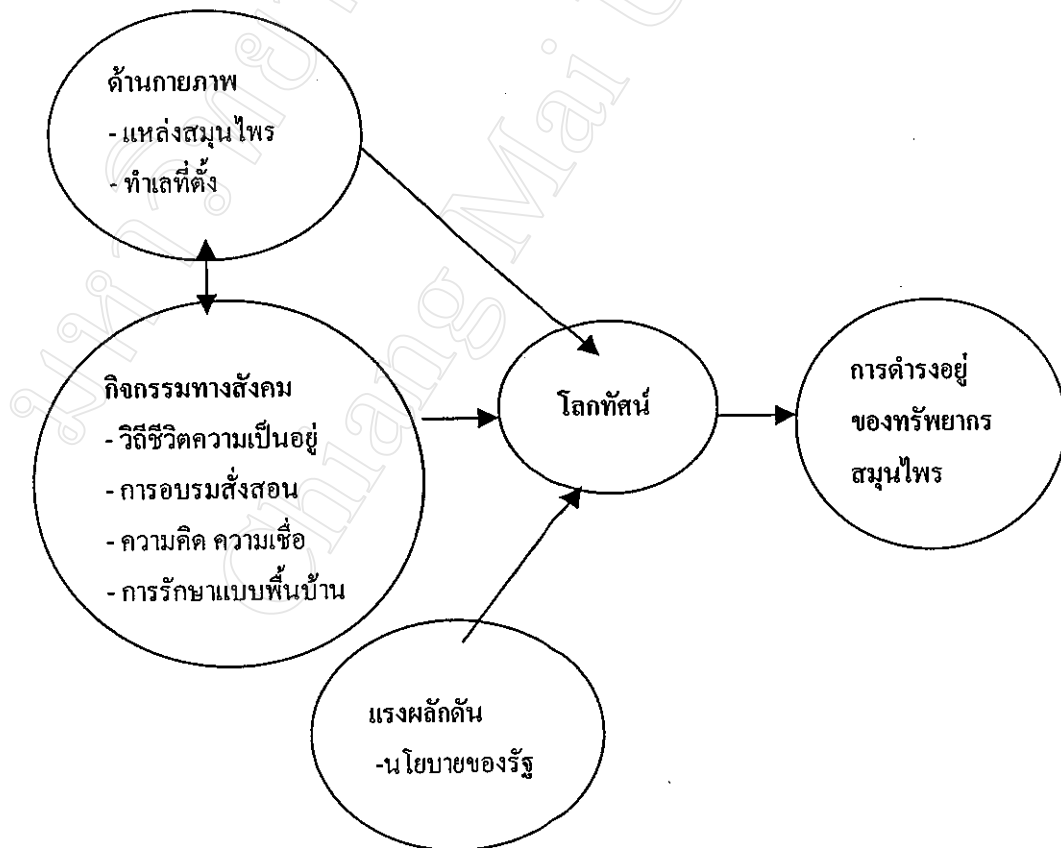
จากงานวิจัยดังกล่าว สรุปได้ว่าชนเผ่าต่างๆไม่เพียงแต่ชนเผ่าลาฮูหรือขมุเท่านั้น ยังรวมถึงคนพื้นเมืองอีกด้วยที่ได้ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องสมุนไพรที่ใช้ในยามเจ็บป่วยและใช้ในชีวิตประจำวันโดยผ่านทางพิธีกรรมและมีความคิดความเชื่อ ตลอดจนมีการถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของคนพื้นราบและบทบาทของพระสงฆ์ จากการตั้งข้อสังเกตของผู้วิจัย ขณะเข้าไปสัมผัสภายในพื้นที่ที่พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทกับการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพร เช่น พระมหาประสงค์ สันตะจิโต (2545) เล่าว่า เมื่อ 5-6 ปี มีพระพุทธรูปชาวอีสานมาประดิษฐานอยู่ในป่าและเมื่อกลับออกจากป่าจะมีชาวบ้านนำรถยนต์มารับพระพุทธรูปพร้อมกับขนพืชสมุนไพรออกไปเป็นจำนวนมาก เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นบ่อยมาก จนในที่สุดพระมหาประสงค์ทนไม่ได้ จึงเรียกชาวบ้านกรรมการหมู่บ้านและเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมาปรึกษาหารือ ได้ข้อตกลงว่าให้เจ้าหน้าที่สาธารณสุขจากโรงพยาบาลเทิง เชิญผู้รู้เรื่องยาสมุนไพรรวมทั้งหมอมือเมืองคนเผ่าคนแก่มาช่วยดูแลสมุนไพรในป่า

และแบ่งแยกชนิด ประเภทฯลฯ โดยคิดป้ายชื่อไว้ว่าชื่ออะไรเพื่อให้รู้จักกันอย่างทั่วถึง เมื่อได้ข้อสรุปชาวบ้านจึงได้จัดตั้งกลุ่มสมุนไพรเพื่อช่วยกันดูแลและร่วมอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรโดยตั้งกฎระเบียบในการปฏิบัติ เช่นใครฝ่าฝืนก็ต้องดำเนินการตามระเบียบ หรือกฏต่อไป เหตุผลที่ชาวบ้านรวมตัวกันเป็นกลุ่มสมุนไพรเพราะเห็นว่าหากไม่ช่วยกันดูแลรักษาสมุนไพรต้องหมดไป และด้วยความรู้สึกหวงแหน เสียหาย เพราะว่าสิ่งเหล่านี้พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ได้รักษาเอาไว้มายาวนาน โดยเฉพาะความรู้เรื่องยาสมุนไพรเพื่อการรักษา อีกทั้งสมุนไพรเหล่านี้มีอยู่ที่บ้านเรา แต่ไม่ใช่ประโยชน์ มีคนที่อื่นมาใช้ประโยชน์ในลักษณะที่ไร้แบบไม่อนุรักษ์

ที่กล่าวมาสรุปได้ว่าการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านห้วยไคร้เกิดจากจิตสำนึกที่ว่าหากไม่อนุรักษ์สมุนไพรอาจจะหมดไป นอกจากนี้เกิดจากความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ที่ได้มองกาลไกลในอันที่จะให้ลูกหลานได้สืบทอดต่อไป ฉะนั้นเพื่อให้การศึกษาครั้งนี้เป็นไปตามวัตถุประสงค์จึงตั้งกรอบความคิดไว้ดังนี้

1.4 กรอบคิดในการศึกษา

1.5 นิยามศัพท์

แหล่งสมุนไพร หมายถึง สถานที่ที่มีสมุนไพรเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่อยู่ในป่า ไร่ สวน เรือกนา แหล่งน้ำ หรือแหล่งที่มนุษย์จัดสร้างขึ้นเพื่อปลูกพืชสมุนไพรนำมาใช้ประโยชน์

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ หมายถึง วิถีชีวิตเกี่ยวกับการนำสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวันเช่นการกินการอยู่ การรักษายามเจ็บป่วย การประกอบพิธีกรรม

การรักษาแบบพื้นบ้าน หมายถึง การดูแลรักษาเมื่อเจ็บป่วย ด้วยการใช้สมุนไพร และหมอพื้นบ้าน ที่อาศัยหลักความเชื่อ และประสบการณ์ ที่สืบทอดกันมา

โลกทัศน์ หมายถึง มุมมองหรือระบบคิดต่อเรื่องการใช้ภูมิปัญญาเพื่อการจัดการแหล่งสมุนไพร ตลอดจนการใช้สมุนไพรเพื่อรักษายามเจ็บป่วยของชนเผ่าลาฮู

การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแลรักษา สงวนไว้เพื่อให้คงอยู่ ของแหล่งสมุนไพร พืชสมุนไพร รวมถึงพิธีกรรมการปฏิบัติที่เป็นวัฒนธรรมจารีต ประเพณี

1.6 ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษานี้เพื่อศึกษาการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าลาฮูและปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรของชนเผ่าลาฮู ว่าชนเผ่ามีการอนุรักษ์และจัดการหรือมีกิจกรรมอย่างไรรวมทั้งมีปัจจัยอะไรที่ทำให้ชนเผ่าดำรงวัฒนธรรมรักษาเอาไว้เพื่อประโยชน์ของชนเผ่า

1.6.1 ขอบเขตการศึกษา

ในการศึกษานี้ได้เลือกในพื้นที่หมู่บ้านแม่คำน้อย อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงรายเนื่องจากมีเฉพาะชนเผ่าลาฮูอาศัยอยู่ โดยไม่มีเผ่าอื่นมาอยู่ปะปนและมีประวัติการอพยพย้ายถิ่นด้วยเหตุผลถูกรุกรานจากการสู้รบของทหารกับชนกลุ่มน้อยในพม่าที่มักเกิดขึ้นบ่อยในแนวเขตชายแดนระหว่างไทยกับพม่า รวมถึงการต้องการพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ในการทำเกษตรซึ่งในพื้นที่ปัจจุบันแวดล้อมด้วยป่าไม้และมีน้ำที่ใสบริโภคและอุปโภค แต่ในขณะเดียวกันการตั้งที่อยู่อาศัยห่างไกลจากตัวจังหวัดเชียงรายประมาณ 98 กิโลเมตร และห่างที่ว่าการอำเภอเทอดไทยประมาณ 58 กิโลเมตร ส่วนสถานบริการสาธารณสุขก็อยู่ห่างไกลไม่มากนัก เช่น สถานีอนามัยปางมะหัน อยู่ห่างจากหมู่บ้าน 3 กิโลเมตร ส่วนสถานีอนามัยเล่าถิว ห่างออกไปเพียง 5 กิโลเมตรจะเห็นได้ว่าหมู่บ้านแห่งนี้เป็นชุมชนที่เปิดคือมีการติดต่อกับโลกภายนอก มีการพัฒนาเข้าถึง เช่น การเกษตร การศึกษา การสาธารณสุขซึ่งทำให้มีการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ แต่การ

รักษาแบบพื้นบ้านยังคงมีอยู่เช่นการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษายามเจ็บป่วยและการพึ่งพาหมอพื้นบ้าน

1.6.2 ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ เพื่อค้นหาค้นหาองค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าลาฮู วิธีการศึกษาโดยดำเนินการเลือกกลุ่มประชากร รูปแบบการศึกษา เครื่องมือ การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล

1.6.2.1 ประชากร ศึกษาจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) ดังนี้

1. หมอพื้นบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร แหล่งสมุนไพรที่นำมารักษาแบบพื้นบ้าน

2. กลุ่มชาวบ้าน ได้แก่ผู้อาวุโส พ่อบ้าน แม่บ้าน เยาวชน

3. ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ได้แก่ผู้ใหญ่ บ้าน

กรรมการหมู่บ้าน ผู้นำทางศาสนา

4. เจ้าหน้าที่ของรัฐ ได้แก่ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ป่าไม้ เกษตร ตำรวจ ตระเวนชายแดน ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติงานทั้งใน และนอกพื้นที่ ที่ทำการศึกษา

1.6.2.2 รูปแบบที่ใช้ในการศึกษา

ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยเข้าไปสำรวจ และสังเกตการณ์พื้นที่ในชุมชนที่ทำการศึกษด้วยตนเอง เพื่อคลุกคลีกับพื้นที่ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ รวมทั้งสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ สัมภาษณ์เจาะลึก และสนทนากลุ่ม เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัดในการสื่อสารจึงต้องใช้ล่ามที่พูดภาษาลาฮูในบางครั้ง

1.6.2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. ผู้วิจัยเป็นผู้เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยตนเอง ในบางครั้งมีผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นเผ่าลาฮูเป็นล่ามในการสื่อสารข้อมูล

2. ใช้แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ ที่ผู้วิจัยเขียนโครงสร้างคำถามเพื่อใช้ในการสนทนา สัมภาษณ์ สังเกต โดยตั้งคำถามให้ครอบคลุมขอบเขตเนื้อหาที่ศึกษาค้างนี้

ปัจจัยด้านกายภาพ แหล่งสมุนไพร ท่าเลที่ตั้ง ปัจจัยทางสังคมได้แก่วิถีชีวิตความเป็นอยู่การอบรมสั่งสอนความคิดความเชื่อ การรักษาแบบพื้นบ้าน และนโยบายของรัฐโลกทัศน์หรือระบบคิดมุมมอง ที่นำไปสู่กิจกรรมการอนุรักษ์

1.6.2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาด้วยการเก็บข้อมูลจากเอกสารสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้องจากทางราชการและงานวิจัยรวมถึงข้อมูลจากบุคคลแล้วนำมารวบรวมเป็นข้อมูลพื้นฐานใช้เป็นแนวทางของการศึกษาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ซึ่งได้แบ่งการทำงานไว้ดังนี้

ระยะที่หนึ่ง เข้าไปเก็บข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวกับชุมชนหรือข้อมูลทั่วไป โดยการสัมภาษณ์ตามแนวคำถามปลายเปิด

ระยะที่สอง เก็บข้อมูลในเชิงลึกจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่ หมอพื้นบ้าน หมอผี ผู้นำชุมชน กรรมการหมู่บ้าน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในระยะนี้ผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยวิธีสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เจาะลึกจากหมอพื้นบ้าน

1.6.2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ข้อมูลด้านเชิงคุณภาพเพื่อตอบวัตถุประสงค์การศึกษาการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้าน โดยเน้นการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดการศึกษาคั้งนี้เป็นการศึกษาหาองค์ความรู้ของชนเผ่าลาฮู เนื่องจากที่ชนเผ่ามีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แวดล้อมด้วยป่าเขาและทรัพยากรธรรมชาติที่ชนเผ่าได้อาศัยนำมาเป็นปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิตตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงคนรุ่นปัจจุบัน การวิเคราะห์จะแยกออกตามกรอบคิดคือ

1. ด้านปัจจัยทางกายภาพ เมื่อชนเผ่าตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สูงที่แวดล้อมด้วยป่าเขา เมื่อเจ็บป่วยจึงต้องรักษาแบบพื้นบ้านคืออาศัยสมุนไพรและหมอพื้นบ้าน ที่พบเห็นคือกลุ่มที่มีความเชื่อและนับถือตามประเพณีดั้งเดิม การใช้สมุนไพรต้องนำมาจากป่า ไร่ นา ห้วยแหล่งน้ำหรือตามละแวกบ้าน ขณะที่อีกกลุ่มมีความเชื่อในพระเจ้าศาสนาคริสต์นิยมรักษาแบบแผนปัจจุบัน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมชนเผ่าจะมีโลกทัศน์หรือมุมมองอย่างไรที่จะมีกิจกรรมของการอนุรักษ์อย่างไร

2. ด้านปัจจัยทางสังคมคือมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การอบรมสั่งสอน ความคิดความเชื่อ การรักษาแบบพื้นบ้านถือเป็นภูมิปัญญาของชนเผ่าลาฮูที่สืบทอดกันเป็นเวลานานดังนั้นปัจจุบันชนเผ่ายังปฏิบัตินับว่าเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับโลกทัศน์ที่จะเชื่อมโยงไปสู่กิจกรรมของการอนุรักษ์ในเชิงวัฒนธรรมของชนเผ่าเป็นเช่นใด

3. ด้านนโยบายของรัฐเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นแรงผลักดันต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชนเผ่าตลอดจนโลกทัศน์มุมมองหรือวิถีคิดของหน่วยงานรัฐที่ผ่านทางตัวแทนที่เข้าไปปฏิบัติงานในพื้นที่นำนโยบายจากหน่วยเหนือเข้าไปในชุมชนเป็นอย่างไร

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University